

Vrijheid en de ander

Vorbereid door Bert Dijkman en Theo van der Gref

Mededelingen, welkom

Lied: Stem als een zee van mensen

Inleiding

Lied: Om vrijheid

Schriftlezing: [Johannes 4: 5-15](#)

Lied: Delf mijn gezicht op

Overweging

Wij leven in een vrij land, het vrije westen. Wij koesteren onze vrijheid. 5 mei is bevrijdingsdag, dan herdenken wij dat wij bevrijd zijn van terreur en dat vrijheid niet vanzelfsprekend is. Maar wat is vrijheid precies? Er zijn twee partijen in Nederland die vrijheid in hun naam hebben staan: De VVD en de PVV. Hoe interpreteren deze partijen het begrip vrijheid en in hoeverre verschilt dat met partijen in het andere deel van het politieke spectrum zoals PvdA, GL en SP? Bij welke partij is onze vrijheid het beste gewaarborgd? Het antwoord op deze vraag is afhankelijk van aan wie we die vraag stellen. Ben je ondernemer, of ben je een migrant of vluchteling, dat maakt nogal wat uit. De vrijheid voor de een is vaak de onvrijheid voor de ander. Voor deze viering heb ik een poging gewaagd om te kijken hoe Levinas tegen het begrip vrijheid aankijkt. Teksten van Levinas zelf zijn nagenoeg onleesbaar, maar gelukkig is er veel over Levinas geschreven dat redelijk toegankelijk is. Zo heb ik mij verdiept in een boekje van **Joachim Duyndam en Marcel Poorthuis** getiteld Levinas. Einar heeft in de eerste viering van dit jaar hieruit het aangrijpende verhaal voorgelezen van het bloedbad dat een jongen aanricht in Erfurt. Over de docent die de jongen met het geweer toeroept : Kijk mij aan! , waarna de jongen zijn geweer laat zakken. Wat daar gebeurde raakt de kern van de filosofie van Levinas.

Hoe kijkt Levinas aan tegen onze vrijheid?

Vrijheid zouden we kunnen definiëren als zich niet laten bepalen door de wil van de ander, de wil van de ander niet op jouw laten inwerken, doen wat je zelf wilt en niet wat een ander wil. Maar daarin ligt tegelijk het probleem van de vrijheid opgesloten. Het vrije handelen van de een gaat noodzakelijkerwijs ten koste van de vrijheid van de ander. Hoe zijn we dan toch tot een z.g. vrije samenleving gekomen? Levinas schetst 3 manieren om met dit probleem om te gaan: het collectivisme, het individualisme en zijn eigen zienswijze. **Collectivisme** staat voor een samenleving waarin mensen vanaf de geboorte worden geïntegreerd in sterke, samenhangende groepen, waar vooraf afspraken zijn gemaakt om de vrijheden op elkaar af te stemmen. De groep gaat voor alles ,dus ook voor het belang van het individu. Harmonie moet tegen elke prijs bewaard worden. Zo'n samenleving brengt wel het gevaar van tirannie met zich mee. Het kan een samenleving waarin slaafs de centrale macht wordt gevolgd. Denk bv aan China.

Individualisme staat voor een samenleving waarin de banden tussen individuen los zijn, en iedereen wordt geacht voor zichzelf te zorgen. Met elkaar spreken we in een sociaal contract af welke vrijheden we garanderen en welke vrijheden we moeten inleveren. In wetten wordt geregeld wat onze vrijheden zijn.

Kern van beide antwoorden op het probleem van de vrijheid is de orde, de nietvrijheid die de vrijheid reguleert en daardoor beschermt en tevens bedreigt. We mogen ons in onze democratische samenleving behoorlijk vrij voelen, maar die vrijheid heeft ook een prijs. Die vrijheid wordt ook gebruikt om in vrijheid van alles te ondernemen ook al worden we daardoor op allerlei manier gemanipuleerd.

Zo heeft de sterk geïndividualiseerde en gedigitaliseerde wereld er voor gezorgd dat we op steeds meer afstand van elkaar leven. Via sociale media worden politici voor de meest verschrikkelijke dingen uitgemaakt. Wanneer we elkaar niet in de ogen zien wordt de ander als object gezien waar we zonder enige gene van alles naar toe kunnen twitteren, mailen of facebooken.

En ook is de overheid verdwenen achter een digitale muur. De toeslagen affaire maakt dat op een pijnlijke manier duidelijk. Het contact tussen overheid en burgers was alleen een online contact. Op geen enkele manier werden mensen persoonlijk aangesproken.

Volgens Levinas gaat bij deze uitwassen in onze samenleving een fundamentele vorm van geweld vooraf: **het ontwijken van de blik van de ander, de ontkenning van het gelaat**

De Ander bij uitstek (en in zekere mate elke Ander) is de vreemde, de haveloze, de kwetsbare. Van hem gaat een appèl uit, de roep om hem niet te doden. Dit doden moet niet alleen letterlijk opgevat worden als hem van het leven beroven, maar ook in de ruime zin: ik dood hem als ik hem negeer, als ik hem minacht, als ik hem kwets. Dit appèl raakt mij in mijn wezen, het is lichamelijk voelbaar, een kronkel in de buik, een gevoel van onbehagen als ik weer een bedelaar voorbijloop, beelden van vluchtelingen zie. Soms mijden we de blik – het gelaat – van die ander om het appèl minder dwingend te ondergaan, maar vaak lukt dit maar half, voelen we zijn ogen op onze rug priemen, horen we haast zijn roep.

Het gelaat is zagezegd, het meest sprekende deel van de menselijke gestalte en bovendien dat deel dat vrijwel altijd helemaal onbedekt is. De mens kan heel sterk worden aangesproken door dit 'gezicht'. Het gelaat is een onmiddellijk appèl, een oproep tot vrijheid. 'Lastige vrijheid', noemt Levinas het soms ook: een gebod tot verantwoordelijk handelen. Er is geen morele dwang, maar je wordt aangesproken op je zelfstandigheid

Hierover gesproken een citaat uit het boek over Levinas:

*Met een beroep op het ethisch appel dat van het gelaat van de ander uitgaat en waaraan ik mij niet kan onttrekken, tekent zich een verantwoordelijkheid af die weliswaar oneindig is, maar die toch niet het product is van een **loodzware morele dwang**. Het betreft hier geen verplichting op grond van een theoretisch systeem of vanuit een opgelegde ideologie, volgens welke ik verantwoordelijk moet zijn, maar het gaat om een werkelijkheidservaring: de ontmoeting met de andere mens. In het gelaat van de ander ervaren we een appel dat niet mijn eigen verdienste is of een 2 resultaat van een verheven morele wereldbeschouwing, maar dat van buitenaf op ons komt.¹*

In de afgelopen decennia hebben we geleerd alles zelf op te lossen, en de ander zo min mogelijk lastig te vallen. Zelfstandig zijn was een grote deugd. Ook wel begrijpelijk, want mijn generatie heeft zich vrij moeten maken van de knellende banden van opgelegde normen en waarden door kerk en maatschappij. Het existentialisme was een brede stroming in de filosofie in de vorige eeuw. De hoofdvraag is: Wat betekent het voor mij om mens te zijn? Het gaat existentialisten niet om kennis over de mens in algemene zin, maar om de individuele ervaring van het eigen bestaan. Ik laat mij als individu niets opleggen, ik laat mij door de ander niets zeggen.

Sartre zegt het in niet mis te verstane woorden: Onze vrijheid wordt bedreigd door de ander: De hel is de ander zegt hij. We zijn volgens Sartre geheel aan onszelf overgeleverd.

Bij Levinas is dat geheel anders. Het zijn is met een ander zijn. Ik wordt door de ander bemensd.

Ik zag laatst een video van een lezing van Dirk de Wachter, psychiater in België. Hij verwijst geregeld naar Levinas.²

1 Citaat Levinas - Joachim Duyndam & Marcel Poorthuis pag 133.

2 https://www.youtube.com/watch?v=2ViTQLi8r_s

Een opmerkelijk fragment in deze video trof mij:

Hij constateert dat onze samenleving obsessief is gericht op gelukkig zijn. Op sociale media zien we met name mensen die gelukkig zijn. Mensen die succes hebben en goede prestaties hebben verricht.

Maar zo is het leven natuurlijk niet. Het gaat soms niet goed. Soms mislukken dingen, worden we ziek, maar ook kleine dingen gaan wel eens mis.

Maar zegt de Wachter: Dank zij dat het niet altijd goed met ons gaat ontstaat de liefde. Dank zij het feit dat het leven niet perfect is, dat we nood hebben aan elkaar ontstaat de liefde. Als we iemand appen: Hoe gaat het met jou? Dan krijgen we bijna altijd het antwoord: Goed.

We kunnen ook iemand appen met de vraag: Waar zien we elkaar, waar zullen we elkaar ontmoeten. En als we die ontmoeting, in het aangezicht van de ander, vragen hoe gaat het met je is het antwoord ook goed, maar dan kan een stilte volgen, en dan volgt hoe het werkelijke met ons gaat. Een goed gesprek heeft tijd nodig.

We hebben zonet het verhaal van de **Sameritaanse vrouw** aan de bron gelezen. Voor die tijd een bijzondere ontmoeting. Jezus doorbreekt verschillende opvattingen: Joden en Samaritanen gaan niet met elkaar om en een Joodse rabbi, zoals Jezus, behoort helemaal niet met een Sameritaanse vrouw in gesprek te gaan. De Samaritanen vormen een vaak niet geziene groep in de samenleving. Er zijn allerlei pogingen gedaan hen zwart te maken.

Jezus gaat het gesprek met deze vrouw aan en niet zomaar een small talk, maar het wordt een diepzinnig gesprek.

Hij vraagt de vrouw hem te drinken te geven. De vrouw is verbaasd over dit verzoek: Wie ben ik om u te drinken te geven. Dan begint Jezus over de gave Gods in de vorm van levend water. De vrouw zegt, waar haal je dat vandaan, toch niet uit onze put, zeker als je geen emmer bij je hebt.

Nee, zegt Jezus, van het water uit deze put zul je weer dorst krijgen. Maar van het water dat ik te geven heb, zal je dorst voor altijd zijn gelest.

Water wordt levend water. Water uit de put komt tegenover water uit de bron te staan. Letterlijk staan daar ook twee verschillende woorden. Put tegenover bron. Stilstand water tegenover stromend, levend water. Ze worden het symbool van waar het in dit gesprek in diepere zin om gaat. Het gaat om het stromend water. Het gaat erom dat het in het leven weer stromen gaat, dat er beweging komt, dat grenzen worden overschreden, dat je jezelf overwint door elkaar te leren kennen.

Dat zit allemaal in die ontmoeting opgesloten en dat komt er gaandeweg bij die vrouw uit. Zij gaat open. Door de liefdevolle ontmoeting met Jezus begint er van alles in haar leven te borrelen, te bewegen.

Levinas maakt onderscheid in de ander met een kleine letter en met een hoofdletter. We leren onszelf (onze cultuur en identiteit) kennen door in contact te komen met andere mensen. In andere woorden: we definiëren onszelf in relatie tot anderen. 'De ander' met kleine letter wordt vaak gezien als verschillend van onszelf. Dat kan soms negatief zijn. Mensen proberen het ongemak van anders zijn te verminderen door anderen te controleren, door ze als aparte groepen neer te zetten. Volgens Levinas is dit ethisch gezien onjuist, doordat 'de ander' zo een object van het 'zelf' wordt gemaakt.

Levinas sluit geen mensen uit als het gaat om het nemen van verantwoordelijkheid bij de ontmoeting van de ander. Maar als die ander er in mijn ogen er verschrikkelijke, bijvoorbeeld rechts radicale ideeën op na houdt? Dan zou ik daar toch behoorlijk moeite mee hebben.

Maar dan hou ik me het boek voor ogen dat we hebben gelezen in een leesgroep "**de kleindochter**" van **Bernhard Schlink**. De hoofdpersoon in dit verhaal **Kaspar** woont in Berlijn en bezoekt in de jaren zestig uit

nieuwsgierigheid geregeld Oost-Berlijn. Hij ontmoet daar Birgit, wordt op haar verliefd en vraagt haar ten huwelijk. Ze stemt toe onder één voorwaarde: hij helpt haar te vluchten uit de DDR. De vlucht slaagt.

Als Birgit overlijdt is Kaspar zeventig jaar en boekhandelaar in Berlijn. Lezend in de dagboeken van zijn overleden vrouw ontdekt hij dat ze al die jaren iets voor hem verzwegen: bij de vlucht liet ze haar dochtertje Svenja achter, met wie ze nooit meer contact heeft opgenomen.

Kaspar besluit Svenja op te zoeken. Hun kennismaking in een kleine dorpsgemeenschap in Oost-Duitsland verloopt moeizaam. Hij komt terecht in een rechts-radical familie waar Hitler wordt vergoelikt, kampbewaarders vereerd, en koekjes in de vorm van een hakenkruis worden gebakken. Dat moet voor de liberale zachtmoedige Kaspar een schokkende ervaring zijn geweest. Toch bouwt hij met **Svenja's dochter Sigrun** – zijn stief kleindochter – een aarzelende relatie op, waarbij hij geen pogingen doet om haar van haar rechts radicale gedachten af te brengen, maar te zoeken waarmee hij wel met haar contact in contact kan komen. Hij merkt dat zij muzikaal is en spoort haar aan om pianoles te nemen. Langzamerhand begint ze op te bloeien en zich los te maken van knellende banden met haar ouders. Een knap staaltje van geweldloze communicatie, iemand omarmen zonder oordeel, maar zoeken wat die ander jou te vertellen heeft.

Lied: Achter al mijn woorden

Voorbeden

Tafellied: Gij die de stomgeslagen mond verstaat

Breken en delen

Onze Vader

Actie, reactie - collecte voor het Straatpastoraat

Lied: Om warmte gaan wij een leven